

فهرست مطالب

پیشگفتار..... ۱۷

فصل اول: کلیات قانون اساسی..... ۱۹

مبحث اول: درباره قانون اساسی..... ۲۰

الف - مفهوم قانون اساسی و تاریخچه آن..... ۲۰

ب - دلایل و چگونگی ظهور قوانین اساسی..... ۲۰

پ- انواع قانون اساسی..... ۲۱

ت- وجوه تمایز قانون اساسی از سایر قوانین..... ۲۳

مبحث دوم: قوانین اساسی ایران از مشروطه تا جمهوری اسلامی..... ۲۵

الف - قانون اساسی مشروطه..... ۲۵

ب- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران..... ۲۶

۱- قانون اساسی سال ۱۳۵۸..... ۲۶

۲- قانون اساسی اصلاحی سال ۱۳۶۸..... ۲۹

مبحث سوم: منابع حقوق اساسی ایران..... ۳۱

فصل دوم: مقدمه قانون اساسی..... ۳۳

فصل سوم: نظام حکومتی ایران و مبانی آن در قانون اساسی..... ۳۹

مبحث اول: مبانی دینی نظام..... ۴۱

الف- زیرساخت اعتقادی نظام..... ۴۱

ب- ابتناء قوانین و مقررات و تشکیلات براساس مبانی دینی..... ۴۲

مبحث دوم: نقش مردم در حکومت (حاکمیت ملت در قانون اساسی)..... ۴۴

مبحث سوم: وظایف دولت (حاکمیت)..... ۴۵

فصل چهارم: زبان، خط، تاریخ و پرچم رسمی کشور..... ۴۷

- الف - زبان و خط رسمی (اصل ۱۵)..... ۴۸
- ب - لزوم تدریس زبان عربی (اصل ۱۶)..... ۴۸
- پ- مبدأ تاریخ رسمی ، مبنای کار ادارات و روز تعطیل هفتگی (اصل ۱۷)..... ۴۸
- ت- پرچم رسمی ایران (اصل ۱۸)..... ۴۹

فصل پنجم: حقوق ملت ۵۱

- مبحث اول: حقوق مدنی و سیاسی..... ۵۳
- الف- حق حیات..... ۵۳
- ب- حق امنیت..... ۵۳
۱. امنیت کرامت انسانی..... ۵۳
۲. امنیت حیثیت..... ۵۴
۳. امنیت مسکن و حق بر مسکن..... ۵۴
۴. امنیت شغل..... ۵۵
۵. امنیت اموال..... ۵۵
- پ- حق بر حریم خصوصی..... ۵۵
- ت- حق رفت و آمد آزاد و اقامت..... ۵۶
- ث- آزادی‌های فکری..... ۵۶
۱. آزادی عقیده..... ۵۶
۲. آزادی مذهب :..... ۵۷
۳. آزادی دین..... ۵۸
۴. آزادی بیان..... ۶۰
۵. آزادی مطبوعات..... ۶۰
- ج- آزادی‌های سیاسی..... ۶۱
۱. آزادی انتخاب و حق تعیین سرنوشت..... ۶۱
۲. حق رأی..... ۶۲
۳. حق بر کاندیدا شدن..... ۶۲
۴. حق بر نظارت همگانی..... ۶۲
- مبحث دوم: حقوق و آزادی‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی..... ۶۴

۶۴	الف- آزادی انتخاب شغل و حق بر کار.....
۶۵	ب- آزادی سندیکایی.....
۶۷	پ- حق بر رفاه و تأمین اجتماعی.....
۶۸	ت- حق برآموزش و پرورش رایگان و همگانی.....
۶۹	ث- حقوق و آزادی‌های برابر اجتماعی.....
۶۹	ج- حق بر خانواده شایسته.....
۷۰	چ- آزادی تشکل‌ها و اجتماعات.....
۷۱	ح- حق تابعیت.....
۷۳	مبحث سوم: حقوق قضایی.....
۷۳	الف - حق دادخواهی.....
۷۴	ب- حق دادرسی منصفانه.....
۷۵	۱- اصل برائت.....
۷۵	۲- اصل قانونی بودن جرم و مجازات.....
۷۶	۳- اصل منع دستگیری و بازداشت خودسرانه.....
۷۶	۴- حق داشتن وکیل.....
۷۷	۵- اصل علنی بودن محاکمات.....
۷۸	۶- اصل مستند و مستدل بودن احکام قضایی.....
۷۸	۷- حق بر منع شکنجه.....
۷۹	۸- اصل منع هتک حرمت متهمین و محکومین.....
۷۹	مبحث سوم: وظایف ملت در قانون اساسی.....

فصل ششم: نظام اقتصادی و مالی جمهوری اسلامی ایران..... ۸۱

۸۲	مبحث اول: مالکیت شخصی.....
۸۳	مبحث دوم: مالکیت ملی.....
۸۳	مبحث سوم: سلب مالکیت یا استرداد اموال تحصیل شده از طریق نامشروع.....
۸۴	مبحث چهارم: ضوابط اقتصاد جمهوری اسلامی ایران.....
۸۵	الف - اصل ۴۴ و بخش‌های سه‌گانه دولتی، تعاونی و خصوصی.....
۸۶	ب - مقید بودن محدوده سه بخش اقتصادی.....
۸۷	پ- تحولات مربوط به اصل ۴۴ در قالب سیاست‌های کلی.....

- ۸۸ ..... مبحث پنجم: نظام مالی و بودجه در قانون اساسی.
- ۸۸ ..... الف - بودجه کل کشور.
- ۸۸ ..... ۱- معرفی قانون بودجه.
- ۹۰ ..... ۲- نحوه تصویب قانون بودجه در مجلس شورای اسلامی.
- ۹۱ ..... ۳- لزوم تمرکز دریافت‌های دولت در خزانه‌داری کل.
- ۹۱ ..... ب- دیوان محاسبات کشور.
- ۹۲ ..... ۱- معرفی دیوان.
- ۹۴ ..... ۱- وظایف اصلی دیوان محاسبات.
- ۹۶ ..... ج - مالیات.

فصل هفتم: حق حاکمیت ملت و قوای ناشی از آن. ۹۷

- ۹۸ ..... مبحث اول: حاکمیت.
- ۹۸ ..... الف - حاکمیت الهی.
- ۹۹ ..... ب - حاکمیت ملی و مردمی.
- ۹۹ ..... مبحث دوم: تفکیک قوای سه گانه.
- ۱۰۰ ..... الف- قوه مقننه.
- ۱۰۱ ..... ب - قوه مجریه.
- ۱۰۲ ..... پ - قوه قضائیه.
- ۱۰۲ ..... مبحث سوم: نظارت رهبری بر قوای سه گانه.
- ۱۰۳ ..... مبحث چهارم: نهادهای خاص در اعمال حاکمیت.

فصل هشتم: قوه مقننه. ۱۰۵

- ۱۰۷ ..... رکن اول: مجلس شورای اسلامی.
- ۱۰۷ ..... مبحث اول: انتخابات.
- ۱۰۷ ..... الف - زمان انتخابات مجلس.
- ۱۰۸ ..... ب - شرایط انتخاب کنندگان و انتخاب شوندگان.
- ۱۰۹ ..... پ - برگزار کننده انتخابات.
- ۱۱۰ ..... ت - نظام انتخاباتی مجلس.
- ۱۱۱ ..... ث - دوره نمایندگی مجلس.

- ج - تعداد نمایندگان مجلس..... ۱۱۱
- چ - محدوده حوزه‌های انتخابیه..... ۱۱۲
- ح - نمایندگان اقلیت‌های دینی در مجلس..... ۱۱۲
- خ - توقف انتخابات مجلس..... ۱۱۳
- د - اعتبارنامه نمایندگان منتخب..... ۱۱۳
- ذ - نظارت بر انتخابات مجلس..... ۱۱۴
- ر - نحوه نظارت شورای نگهبان بر انتخابات مجلس: ۱۱۴
- ز - شفافیت و نظارت بر تأمین مالی فعالیت‌های انتخاباتی..... ۱۱۶
- مبحث دوم: ساختار مجلس شورای اسلامی..... ۱۱۸
- الف - محل تشکیل مجلس..... ۱۱۸
- ب - زمان برگزاری جلسه افتتاحیه مجلس..... ۱۱۸
- پ - اقدامات جلسه افتتاحیه مجلس..... ۱۱۸
- ت - انتظام مجلس..... ۱۱۹
- ث - تشکیلات قانونگذاری مجلس..... ۱۱۹
- ۱- هیأت رئیسه‌ها..... ۱۲۰
- ۲- شعب..... ۱۲۲
- ۳- کمیسیون‌ها..... ۱۲۳
- ج - تشکیلات اداری و پشتیبانی مجلس..... ۱۲۷
- چ - جلسات مجلس..... ۱۲۷
- ح - حق شرکت رئیس جمهور و معاونان او و وزیران در جلسات مجلس..... ۱۲۸
- ۱- موارد الزامی حضور وزراء در مجلس:..... ۱۲۸
- ۲- موارد الزامی حضور رئیس جمهور در مجلس:..... ۱۲۹
- خ - حضور اعضای شورای نگهبان در مجلس:..... ۱۲۹
- ۱- موارد الزامی:..... ۱۲۹
- ۲- موارد اختیاری..... ۱۲۹
- د - آراء نمایندگان..... ۱۲۹
- ۱ - کمیت آراء..... ۱۲۹
- ۲- کیفیت آراء..... ۱۳۰
- ذ - نمایندگان..... ۱۳۱

- ۱- ویژگی‌های نمایندگی مجلس..... ۱۳۱
- ۲- سوگند نمایندگان مجلس..... ۱۳۱
- ۳- مصونیت نمایندگان..... ۱۳۱
- ۴- تعهدات نمایندگان..... ۱۳۲
- ۵- حقوق نمایندگان..... ۱۳۳
- ۶- قطع دوره نمایندگی..... ۱۳۳
- مبحث سوم- اختیارات و صلاحیت مجلس شورای اسلامی..... ۱۳۴
- الف - قانونگذاری..... ۱۳۴
- ۱- قانون..... ۱۳۴
- ۲- فرآیند قانونگذاری..... ۱۳۹
- ب - نظارت..... ۱۵۰
- ۱- نظارت تأسیسی..... ۱۵۰
- ۲- نظارت اطلاعاتی..... ۱۵۲
- ۳- نظارت استصوابی..... ۱۵۶
- ۴- نظارت مالی..... ۱۶۳
- ۵- نظارت سیاسی..... ۱۶۴
- رکن دوم: شورای نگهبان..... ۱۶۷
- مبحث اول: تشکیلات شورای نگهبان..... ۱۶۷
- الف - اعضای شورای نگهبان..... ۱۶۷
- ۱- فقهای شورای نگهبان..... ۱۶۷
- ۲- حقوقدانان شورای نگهبان..... ۱۶۸
- ۳ - مدت عضویت در شورای نگهبان..... ۱۷۰
- ب- سایر تشکیلات شورای نگهبان..... ۱۷۰
- مبحث دوم: وظایف، اختیارات و صلاحیت‌های شورای نگهبان..... ۱۷۱
- الف - نظارت بر قانونگذاری..... ۱۷۱
- ۱- مصوبات قابل ارجاع به شورای نگهبان..... ۱۷۲
- ۲- نحوه بررسی مصوبه مجلس در شورای نگهبان..... ۱۷۳
- ۳- مهلت قانونی شورا برای اعلام نظر در خصوص مصوبات مجلس..... ۱۷۳
- ب- تفسیر قانون اساسی..... ۱۷۴

- پ - نظارت شورای نگهبان بر انتخابات و همه پرسی..... ۱۷۶
- ت- سایر وظایف و اختیارات شورای نگهبان..... ۱۷۷
- ۱- حضور در مجلس شورای اسلامی..... ۱۷۷
- ۲- عضویت اعضای شورا در شوراها و نهادهای مندرج در قانون اساسی..... ۱۷۷

فصل نهم: شوراها..... ۱۷۹

فصل دهم: رهبری..... ۱۸۳

- مبحث اول: شرایط رهبری..... ۱۸۴
- مبحث دوم: تعیین رهبری..... ۱۸۵
- مبحث سوم: موقعیت رهبری..... ۱۸۶
- الف - موقعیت رسمی..... ۱۸۶
- ب - موقعیت شخصی..... ۱۸۶
- مبحث چهارم: مسئولیت‌های رهبری..... ۱۸۶
- الف - مسئولیت سیاسی..... ۱۸۶
- ب - مسئولیت مالی رهبری..... ۱۸۶
- پ - مسئولیت حقوقی رهبری..... ۱۸۷
- مبحث پنجم: جانشینی رهبر..... ۱۸۷
- الف - تفویض اختیار..... ۱۸۷
- ب - شورای موقت رهبری..... ۱۸۷
- مبحث ششم: وظایف و اختیارات رهبری..... ۱۸۸
- الف - وظایف و اختیارات رهبری در اداره عالی کشور..... ۱۸۸
- ب- وظایف و اختیارات رهبری در قوای سه گانه..... ۱۹۱
- ۱- اختیارات رهبری در ارتباط با قوه مقننه..... ۱۹۱
- ۲- اختیارات رهبری در ارتباط با قوه مجریه..... ۱۹۱
- ۳ - اختیارات رهبری در ارتباط با قوه قضائیه..... ۱۹۲
- پ - سایر وظایف و اختیارات رهبری..... ۱۹۳
- مبحث هفتم: مجلس خبرگان..... ۱۹۴
- الف - وظایف و اختیارات مجلس خبرگان رهبری..... ۱۹۴
- ب - سازوکار انتخاب اعضای مجلس خبرگان..... ۱۹۵

- ۱۹۷.....میبحث هشتم: مجمع تشخیص مصلحت نظام (اصل ۱۱۲).....
- ۱۹۸.....الف - تشکیلات مجمع تشخیص.....
- ۱۹۸.....ب - وظایف و اختیارات مجمع تشخیص.....
- ۲۰۰.....پ - بررسی نحوه حل و فصل اختلاف فیما بین مجلس و شورای نگهبان.....
- ۲۰۳.....ت - نحوه نظارت بر اجرای سیاست‌های کلی نظام.....

فصل یازدهم: قوه مجریه..... ۲۰۷.....

- ۲۰۹.....میبحث نخست: ریاست جمهوری.....
- ۲۰۹.....الف - مراحل رسمیت یافتن رئیس جمهور.....
- ۲۱۰.....۱- داوطلبی.....
- ۲۱۴.....۲- انتخابات ریاست جمهوری.....
- ۲۱۷.....۳- امضای حکم ریاست جمهوری.....
- ۲۱۷.....۴- سوگند رئیس جمهور.....
- ۲۱۸.....ب - موقعیت و مقام رئیس جمهور.....
- ۲۱۸.....پ - مسئولیت‌های رئیس جمهور.....
- ۲۱۸.....۱ - مسئولیت سیاسی.....
- ۲۱۹.....۲- مسئولیت مالی.....
- ۲۱۹.....۳ - مسئولیت کیفری.....
- ۲۲۰.....۴- مسئولیت قانونی.....
- ۲۲۱.....۵ - مسئولیت اخلاقی.....
- ۲۲۲.....ت - همکاران رئیس جمهور.....
- ۲۲۲.....۱- معاون اول و سایر معاونان.....
- ۲۲۲.....۲- نماینده ویژه.....
- ۲۲۳.....ث - کفالت ریاست جمهوری.....
- ۲۲۵.....ج - وظایف و اختیارات رئیس جمهور.....
- ۲۲۶.....۱ - وظایف و اختیارات رئیس جمهور در اداره عالی کشور.....
- ۲۳۰.....۲- وظایف و اختیارات رئیس جمهور در ریاست و اعمال قوه مجریه.....
- ۲۳۳.....۳- وظایف و اختیارات رئیس جمهور در ارتباط با قوه مقننه.....
- ۲۳۷.....۴- وظایف و اختیارات رئیس جمهور در ارتباط با قوه قضاییه.....

۲۳۸	۵- سایر وظایف و اختیارات رئیس جمهور.....
۲۳۸	مبحث دوم: هیأت وزیران.....
۲۳۸	الف - تشکیل هیأت دولت.....
۲۳۹	ب - جلسات هیأت دولت (آیین نامه داخلی هیات دولت).....
۲۴۰	پ - دفتر هیأت دولت.....
۲۴۰	ت - کمیسیون های هیات دولت.....
۲۴۱	ث - وظایف و اختیارات هیأت دولت.....
۲۴۱	۱- تصویب لوایح و تقدیم آن به مجلس.....
۲۴۲	۲- دفاع از لوایح و مواضع دولت در مورد طرح ها.....
۲۴۲	۳- تصویب آیین نامه ها و تصویب نامه ها.....
۲۴۳	الف - آیین نامه های سازمان دهنده خدمات عمومی.....
۲۴۳	ب - آیین نامه های انتظامی.....
۲۴۳	پ - آیین نامه های اضطراری.....
۲۴۳	ت - آیین نامه های تفویضی.....
۲۴۹	۴- تصویب صلح دعاوی راجع به اموال عمومی یا دولتی و یا ارجاع آن به داوری.....
۲۵۰	۵- تصمیمات سیاسی.....
۲۵۰	۶- حل اختلاف بین دستگاه های اجرایی.....
۲۵۱	۷- تصویب لوایح قضایی ارسالی از سوی رئیس قوه قضاییه و ارائه به مجلس.....
۲۵۱	۸- تصویب درخواست برقراری محدودیت های ضروری.....
۲۵۲	مبحث سوم: وزیران.....
۲۵۲	الف - شرایط تصدی وزارت و رسمیت وزیران.....
۲۵۴	ب - مسئولیت وزیران.....
۲۵۴	۱- مسئولیت سیاسی.....
۲۵۴	۲- مسئولیت مدنی.....
۲۵۵	۳- مسئولیت کیفری.....
۲۵۵	۴- مسئولیت مالی.....
۲۵۶	پ - وظایف و اختیارات وزیران.....
۲۵۷	مبحث چهارم: ممنوعیت جمع مشاغل.....

فصل دوازدهم: نیروهای مسلح..... ۲۶۵

- ۲۶۶..... مبحث اول: نیروهای مسلح ایران.....
- ۲۶۶..... الف - ارتش.....
- ۲۶۸..... ب - سپاه پاسداران انقلاب اسلامی.....
- ۲۶۸..... ج- نیروی انتظامی.....
- ۲۶۹..... مبحث دوم: ضوابط کلی در نیروهای مسلح.....
- ۲۶۹..... الف - اصول کلی حاکم بر نیروهای مسلح.....
- ۲۶۹..... ۱- منع عضویت خارجیان در نیروهای مسلح.....
- ۲۶۹..... ۲- منع استقرار پایگاه نظامی خارجی.....
- ۲۶۹..... ۳- منع استفاده شخصی از امکانات نظامی (اصل ۱۴۸).....
- ۲۷۰..... ب - مسائل مشترک نیروهای مسلح.....
- ۲۷۰..... ۱- ارتش و سپاه در زمان صلح.....
- ۲۷۰..... ۲- ترفیع درجه نظامیان.....
- ۲۷۰..... ۳- نیروهای مسلح و سیاست.....
- ۲۷۰..... ۴- دادگاه‌های خاص جرایم نظامی و انتظامی.....

فصل سیزدهم: سیاست خارجی..... ۲۷۳

فصل چهاردهم: قوه قضائیه..... ۲۷۵

- ۲۷۶..... مبحث اول: کلیات قوه قضائیه.....
- ۲۷۷..... الف- استقلال قوه قضائیه.....
- ۲۷۷..... ۱- استقلال تشکیلاتی قوه قضائیه.....
- ۲۷۸..... ۲- استقلال قاضی.....
- ۲۷۸..... ب- اهداف و وظایف قوه قضائیه.....
- ۲۷۸..... ۱- اهداف قوه قضائیه.....
- ۲۷۸..... ۲- وظایف قوه قضائیه.....
- ۲۷۹..... پ- اداره قوه قضائیه.....
- ۲۷۹..... ۱- رئیس قوه قضائیه.....
- ۲۸۳..... ۲- وزیر دادگستری.....

ت - قضاات.....	۲۸۷
۱- صفات و شرایط قاضی.....	۲۸۷
۲- وظایف و اختیارات قضاات.....	۲۸۹
۳- مصونیت قضاات.....	۲۹۱
۴- مسئولیت مدنی قضاات.....	۲۹۲
ث- دادگاه‌ها.....	۲۹۳
مبحث دوم: تشکیلات قوه قضائیه.....	۲۹۴
الف - دیوان عالی کشور.....	۲۹۴
ب - دادستان کل کشور.....	۲۹۷
پ - دیوان عدالت اداری.....	۲۹۷
ت - سازمان بازرسی کل کشور.....	۲۹۹
ث - محاکم نظامی.....	۳۰۱
ج - سایر تشکیلات قوه قضائیه.....	۳۰۲

فصل پانزدهم: روابط فی‌مابین قوای سه گانه..... ۳۰۷

مبحث اول : نفوذ قوه مقننه.....	۳۰۸
الف - اقتدار کامل قوه مقننه بر قوه مجریه.....	۳۰۸
ب - اقتدار نسبی قوه مقننه بر قوه قضائیه.....	۳۰۹
مبحث دوم : نفوذ قوه مجریه.....	۳۰۹
الف - نفوذ قوه مجریه بر قوه مقننه.....	۳۰۹
ب - نفوذ قوه مجریه بر قوه قضائیه.....	۳۰۹
مبحث سوم : نفوذ قوه قضائیه.....	۳۱۰
الف - نفوذ قوه قضائیه بر قوه مقننه.....	۳۱۰
ب - نفوذ قوه قضائیه بر قوه مجریه.....	۳۱۰

فصل شانزدهم: صداوسیما..... ۳۱۳

فصل هفدهم: شورای عالی امنیت ملی..... ۳۱۷

فصل هجدهم: بازرگری در قانون اساسی..... ۳۲۱

۳۲۷.....	منابع.....
۳۲۷.....	الف - کتب و مقالات.....
۳۲۸.....	ب - قوانین و مقررات.....

پیشگفتار

کتابی که پیش روی شما قرار دارد را می‌توان به قطعیت جامع‌ترین و مانع‌ترین کتاب حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران در حوزه کتب کمک آموزشی دانست. زیرا در برگیرنده تمامی نکات مهم قانون اساسی، نظریات تفسیری و مشورتی شورای نگهبان و کلیه قوانین و مقررات مرتبط با اصول قانون اساسی می‌باشد. ضمن اینکه نگارندگان از نظریات علمای حقوق اساسی نیز غافل نبوده‌اند. زیربنای اصلی اثر، جلد دوم کتاب حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران اثر بی بدیل استاد بزرگ حقوق اساسی ایران، دکتر سیدمحمد هاشمی می‌باشد.

کتاب در ۱۸ فصل و به ترتیب اصول قانون اساسی نگارش شده که مخاطبین ضمن همخوانی و تطابق با ترتیب اصول قانون اساسی دچار سردرگمی مطالب نشوند و از شیوه تکرار مطالب مهم و آموزش تطبیقی نیز در این کتاب، استفاده زیادی شده است. قطعاً اثر حاضر فراتر از آزمون کارآموزی و کالت می‌باشد لذا مطالعه آن برای آزمون کارشناسی ارشد و دکتری و آزمون‌های استخدامی نیز کافی و مثمرتر می‌باشد.

مطالعه این کتاب در کنار کتاب تست طبقه‌بندی شده حقوق اساسی که توسط مؤلفین حاضر این کتاب، نگارش یافته و در عرض کمتر از دو ماه به چاپ دوم خود رسیده است، برای آزمون‌های حقوقی مکفی بوده و داوطلبان را بی نیاز از مطالعه هرگونه کتاب دیگری می‌نماید. فهرست کامل قوانین و مقررات استنادی در قسمت منابع کتاب بیان شده است.

در پایان، از جناب آقای کاظمی «مدیریت محترم انتشارات کتاب آوا» که مشوق اصلی مؤلفین برای تألیف کتاب حاضر بوده و از هرگونه مساعدتی دریغ ننموده و همچنین به جهت حمایت کامل و اعتماد به نگارندگان کتاب، کمال تشکر و امتنان را دارد.

با سپاس و آرزوی توفیق

محمد عبدالهیان - محسن جعفری

بهار ۱۴۰۱

شماره واتساپ مؤلفین برای بیان انتقادات و پیشنهادات و سفارش کتاب

۰۹۳۹۰۳۲۹۹۱۸ (عبدالهیان)

۰۹۱۲۵۱۳۲۴۱۴ (جعفری)

فصل اول: کلیات قانون اساسی^۱

نمای کلی فصل:

مبحث اول: درباره قانون اساسی

مبحث دوم: قوانین اساسی ایران از مشروطه تا جمهوری اسلامی

مبحث سوم: منابع حقوق اساسی ایران

^۱. در نگارش این فصل، از کتاب ارزنده «بایسته‌های حقوق اساسی» اثر استاد فقید، دکتر ابوالفضل قاضی (شریعت پناهی) انتشارات میزان، چ ۳۴. ۱۳۸۸. صص ۳۹ تا ۵۲ استفاده شده است.

مبحث اول: درباره قانون اساسی

در این مبحث طی چهار بند به بررسی مفهوم قانون اساسی (بند الف)، دلایل و چگونگی ظهور قوانین اساسی (بند ب)، انواع قانون اساسی (بند پ) و وجه تمایز قانون اساسی از سایر قوانین می‌پردازیم. (بند ت)

الف - مفهوم قانون اساسی و تاریخچه آن

✓ قانون اساسی عالی‌ترین سند حقوقی یک کشور و راهنمای تنظیم سایر قوانین است. قانون اساسی تعریف‌کننده اصول سیاسی، ساختار، سلسله مراتب، جایگاه، و حدود قدرت سیاسی دولت یک کشور و تعیین و تضمین‌کننده حقوق شهروندان کشور است.

✓ قانون اساسی، از یکسو **مد و مرز آزادی فرد** را در برابر عملکرد قدرت و از سوی

دیگر، **مدود اعمال قوای عمومی** را در برخورد با حوزه حقوق فردی بیان می‌کند.^۱

✓ قانون اساسی که ترجمه واژه لاتینی کنستیتوسیون (constitution) است به صورت مدون و به اصطلاح و مفهوم امروزی آن، به قرن هجدهم و سال ۱۷۸۷ میلادی (تصویب قانون اساسی ایالات متحده آمریکا) و سال ۱۷۹۱ (تصویب نخستین قانون اساسی پس از انقلاب کبیر فرانسه) برمی‌گردد. و نتیجه جنبش و نهضت دستورگرایی در قرن هجدهم می‌باشد.^۲

ب - دلایل و پگونگی ظهور قوانین اساسی

✓ ۱- به دنبال تحول تدریجی جوامع و آمادگی ذهنی فرمانروایان و شهروندان :

نمونه بارز آن، صدور منشور کبیر از سوی پادشاه بریتانیا در سال ۱۲۱۵ به عنوان اولین قانون اساسی که زیر فشار اجتماعی و سیاسی، پایه ریزی شد.

✓ ۲- ایجاد کشورهای جدید : مانند فروپاشی شوروی و ایجاد کشورهای جدید.

^۱. قاضی، ابوالفضل. بایسته‌های حقوق اساسی. تهران. میزان. ۱۳۸۸. ص ۳۹.

^۲. همان. صص ۳۹ و ۴۰.

✓ **۳- حوادث دگرگون کننده :** مانند انقلاب‌ها، کودتاها و جنگ‌های داخلی. نمونه بارز آن، انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی ایران که باعث تصویب قانون اساسی مشروطه و قانون اساسی سال ۵۸ گردید.^۱

پ- انواع قانون اساسی^۲

✓ ۱- قانون اساسی عرفی و قانون اساسی موضوعه

- قانون اساسی موضوعه توسط ارکان‌های مؤسس (مجلس مؤسسان، آراء مردم یا سایر دستگاه‌هایی که برای این منظور به وجود می‌آیند) در یک یا چند متن مدون تهیه و به تصویب می‌رسد. مانند قانون اساسی ایران
- اما قانون اساسی عرفی نیز مانند قانون اساسی موضوعه مربوط به انتقال و اجرای قدرت و ساختار سیاسی هر کشور است که در اثر تحولات تدریجی به وجود آمده است.
- نمونه بارز قانون اساسی عرفی، قانون اساسی بریتانیا می‌باشد که مجموعه‌ای از اعلامیه‌ها، منشورها و مصوبات مجلس قانونگذاری و همچنین عرف و عادات و کنوانسیون‌هاست که قواعد آن ماهیتاً جنبه اساسی دارند.

✓ ۲- قانون اساسی سخت (انعطاف ناپذیر) و قانون اساسی نرم (انعطاف پذیر)

- قانون اساسی سخت و نرم را از جهت نمونه تجدیدنظر (بازنگری) به این نام می‌خوانند.
- قانون اساسی نرم را مانند قانون عادی از طریق مجالس مقننه با همان تشریفات قانونگذاری مورد تجدیدنظر قرار می‌دهند. لذا از این نظر، قانون اساسی بر قانون عادی مجلس، برتری ندارد. مانند قانون اساسی بریتانیا.
- اما، قانون اساسی سخت را توسط مجلس ویژه (مجلس مؤسسان، مجلس خبرگان) یا به وسیله آراء مردم (همه‌پرسی) یا مخلوطی از شیوه‌های مختلف؛ مورد اصلاح و بازنگری قرار می‌دهند. اکثر کشورهای دارای قانون اساسی

^۱. همان. صص ۴۲ و ۴۳.

^۲. همان. صص ۴۳ تا ۴۶.

مدون، دارای قانون اساسی سخت می‌باشند مانند ایران، آمریکا و فرانسه. لذا مجالس قانونگذار عادی نمی‌توانند قانون اساسی سخت را اصلاح نمایند.

✓ ۳- قانون اساسی یکدست و قانون اساسی مطلق

- در قانون اساسی یکدست، کلیه اصول آن دارای ارزش مساوی هستند. یعنی آیین تجدیدنظر در کلیه اصول به شکل یکسان می‌باشد.
- اما در قانون اساسی مختلط، از لحاظ قابلیت تجدیدنظر، اصول با هم تفاوت دارند. نمونه بارز آن، قانون اساسی هند و قانون اساسی فعلی ایران است. زیرا برابر اصل ۱۷۷، برخی از موضوعات، غیرقابل بازنگری هستند مانند دین و مذهب رسمی کشور.^۱

✓ ۴- قانون اساسی از لحاظ منشأ شکل گیری (این قسم خود به ۳ نوع دیگر

تقسیم می‌شود):

- ۴-۱. قانون اساسی اقتداری یا اعطایی: قانون اساسی است که از سوی زمامدار بلامنازعی، به عنوان امتیاز به مردم داده شود، مانند قانون اساسی اعطایی از سوی لوئی هجدهم فرانسه.
- ۴-۲. قانون اساسی نیمه اقتداری: گاهی شکل گیری قانون اساسی به وسیله حاکم مطلق ولی با همکاری یک یا دو مجلس انجام می‌گیرد. مانند: قانون اساسی مشروطه ایران که مظفر الدین شاه قاجار آن را با همکاری عده ای از رجال مذهبی و سیاسی صادر کرد. و نخستین قانون اساسی ایران در مجمعی مرکب از نمایندگان مردم و نمایندگان پادشاه و با توافق بین آنها تهیه گردید.

➤ نکته مهم: قوه مؤسس نخستین قانون اساسی ایران، مجلس اول

بود که ظاهراً به عنوان ارگان قانون گذاری به وجود آمده بود ولی وظیفه‌ی تهیه و تدوین قانون اساسی را نیز به عهده داشت.^۲

^۱ اصل ۱۷۷: «... محتوای اصول مربوط به: اسلامی بودن نظام و ابتدای کلیه قوانین و مقررات بر اساس موازین اسلامی و پایه‌های ایمانی و اهداف جمهوری اسلامی ایران و جمهوری بودن حکومت و ولایت امر و امامت امت و نیز اداره امور کشور با اتکاء به آراء عمومی و دین و مذهب رسمی ایران تغییر ناپذیر است».

^۲ قاضی ابوالفضل. بایسته های حقوق اساسی. ص ۴۸

- ۱۴-۳. **قانون اساسی مردم سالار** : این نوع قانون اساسی، که در نتیجه نهضت‌ها و انقلاب‌ها به وجود می‌آید، از طریق مردم یا نمایندگان آنها تصویب می‌شود. روش‌های رأی‌گیری برای تهیه و تصویب قوانین اساسی مردم سالار عبارتند از:

➤ ۱- از طریق مجالس مؤسسان که اعضای آن از طریق مردم انتخاب می‌شوند.

➤ ۲- تصویب قانون اساسی از طریق برگزاری همه پرسی (رفراندوم)

➤ ۳- شیوه مختلط (تهیه و تصویب در مجلس مؤسسان و اخذ

تأییدیه مردم با برگزاری همه پرسی) **نمونه بارز آن، قانون**

اساسی سال ۱۳۵۸ ایران، که به روش مردم سالار و مختلط

تصویب شد.

نکته بسیار مهم: قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران از نوع **موضوعه، سخت**

(انصاف‌ناپذیر)، مختلط (غیر یکدست) و مردم‌سالار است که در مجلس خبرگان (متشکل

از نمایندگان مردم) بررسی و تصویب و نهایتاً از طریق همه پرسی به تصویب مردم رسید.

ت- وجه تمایز قانون اساسی از سایر قوانین^۱

قانون اساسی در هر کشوری به دلیل داشتن اهمیت خاص خود، معمولاً تفاوتی با سایر قوانین دارد که البته این تمایزات در کشورهای مختلف که قوانین مدون دارند، بیشتر محسوس و مشهود است؛ اهمّ این تمایزات در پنج بند عبارتند از:

✓ ۱- **از لحاظ وضع و تصویب**

- معمولاً همان طوری که گفته شد، وضع و تصویب قانون اساسی در هر کشوری دارای تشریفات و مقرراتی است که برای وضع و تصویب قانون عادی رعایت نمی‌شود. شاهد مثال آن، قانون اساسی فعلی ایران در مجلسی مرکب از نمایندگان مردم تصویب و سپس طی همه پرسی به تأیید ملت رسید.

۱. همان. صص ۴۶ تا ۵۲.

✓ ۲- از لحاظ تفسیر

- بدیهی است همان طوری که تصویب قانون اساسی به عهده مرجع خاصی قرار داده می‌شود، تفسیر آن هم توسط مراجع یا محاکم خاصی انجام می‌شود، مثلاً، در جمهوری اسلامی ایران، تفسیر قوانین عادی با مجلس شورای اسلامی است (اصل ۷۳) ولی تفسیر قانون اساسی به عهده شورای نگهبان می‌باشد. (اصل ۹۸)

➤ **نکته تطبیقی:** تفسیر قانون مصوب مجمع تشخیص مصلحت

نظام با خود مجمع تشخیص و تفسیر قانون انتخابات مجلس

خبرگان رهبری نیز با خود مجلس خبرگان است.

✓ ۳- از لحاظ تجدیدنظر و بازنگری

- قوانین اساسی کمتر از قوانین عادی دچار تغییر و تبدیل می‌شوند و آیین بازنگری در قوانین اساسی، کاملاً متفاوت از قوانین عادی است. نمونه بارز آن اصل ۱۷۷ قانون اساسی ایران که شرایط بسیار سختی را برای بازنگری قانون اساسی پیش بینی کرده است.

✓ ۴- از لحاظ سلسله مراتب قواعد حقوقی

- قانون اساسی در رأس قوانین هر کشور قرار دارد و به عنوان محوراصلی و اساسی تمامی قوانین به شمار می‌رود. سلسله مراتب قواعد حقوقی به نحو ذیل است:

➤ قانون اساسی

➤ قانون عادی

➤ آیین‌نامه‌ها و مصوبات دولتی

➤ مصوبات انجمن‌ها و شوراها

✓ ۵- از لحاظ لزوم انطباق قوانین عادی با قانون اساسی

- در کشورهایی که دارای قانون اساسی مدون و سخت هستند، اجازه داده نمی‌شود که قانون عادی در تعارض و تضاد با قانون اساسی تصویب شود که این وظیفه، عمدتاً به دادگاه‌های قانون اساسی محول شده است و در ایران، برعهده شورای نگهبان است.

- تعریف : به کنترل قانون عادی بر مبنای قانون اساسی که عملی قضایی می‌باشد، قضاوت دستورنامه‌ای گفته می‌شود.^۱
- این وظیفه در آمریکا و کشورهای منبعث از نظام حقوقی آمریکا، برعهده دیوان عالی فدرال، در فرانسه برعهده شورای قانون اساسی، در آلمان برعهده دادگاه قانون اساسی، در ایران برعهده شورای نگهبان و در مقوق انگلستان قضاوت دستورنامه ای (تطبیق قوانین عادی با قانون اساسی) مطرح نمی‌باشد.^۲

مبحث دوم : قوانین اساسی ایران از مشروطه تا جمهوری اسلامی

در این مبحث، طی دو بند به بررسی قانون اساسی مشروطه (بند الف) و قانون اساسی نظام جمهوری اسلامی می‌پردازیم. (بند ب)

الف - قانون اساسی مشروطه

✓ پس از صدور فرمان مشروطیت از سوی مظفرالدین شاه قاجار در چهاردهم جمادی الثانی سال ۱۳۲۴ هجری قمری و پذیرش محدود شدن قدرت سلطنت و نقش طبقات مردم در اداره مملکت، نخستین قانون اساسی در هشتتم دیماه ۱۲۸۵ ه. ش در ۵۱ - اصل توسط مظفرالدین شاه قاجار تصویب و ابلاغ شد. این مصوبه بیشتر به طرز کار مجلس ملی و سنا پرداخته بود. از این رو، در کمتر از یکسال، متمم قانون اساسی در ۱۰۷ - اصل تصویب در ۱۴ مهرماه ۱۲۸۶ ه. ش به تأیید و امضاء شاه وقت قاجار (محمدمدعی شاه) رسید.

✓ **نکته مهم :** قوه مؤسس نخستین قانون اساسی ایران، مجلس اول بود که ظاهراً به‌عنوان ارگان قانون‌گذاری به‌وجود آمده بود ولی وظیفه‌ی تهیه و تدوین قانون اساسی را نیز به‌عهده داشت.^۳

۱. همان. ص ۲۸۹.

۲. همان. صص ۲۸۹ تا ۲۹۱.

۳. همان. ص ۴۸.

- ✓ طبق متمم قانون اساسی، حکومت ایران، سلطنت مشروطه اعلام شد
- ✓ قوای مملکت به سه قوه مقننه، مجریه و قضائیه تقسیم شد. (اصل ۲۷)
- ✓ نکته مهم در متمم قانون اساسی، اصل دوم آن می‌باشد که به قانون طراز اول، شهرت داشت که مقرر داشته است: « مواد قانونیه مجلس شورای ملی در هیچ عصری از اعصار نباید مخالف قواعد اسلامی باشد و برای تشخیص این موضوع باید هیأتی **پنج نفره از مجتهدین و فقهای متدینی که مطلع از مقتضیات زمان هم باشند**، تعیین شوند تا مصوبات مجلسین را ملاحظه و بررسی نموده و اگر مغایر با موازین اسلامی بود، باید آنها را طرح و رد نمایند.» با اینکه در ذیل این اصل، تصریح شده بود که این ماده تا ظهور حضرت ولی عصر، تغییرپذیر نخواهد بود، ولی عملاً اجراء نشد و هیأتی با این خصوصیات در کنار مجلس، جز در یک دوره مجلس، حضور نداشت. لذا اصل دوم متمم قانون اساسی که منسوخ نشده ولی عملاً اجراء نمی‌شد، به عنوان اصل متروک از آن یاد می‌شد.^۱

ب- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

طی این بند، به بررسی اجمالی نحوه تصویب قانون اساسی سال ۵۸ (بند ۱) و بازنگری قانون اساسی در سال ۶۸ (بند ۲) می‌پردازیم.

۱- قانون اساسی سال ۱۳۵۸

۱-۱. تعیین نوع حکومت

- ✓ پس از برگزاری همه‌پرسی در روزهای ۱۰ و ۱۱ فروردین ماه ۱۳۵۸ در خصوص رأی «آری» یا «نه» به حکومت «جمهوری اسلامی»، مشخص گردید که **۹۸/۲ درصد شرکت‌کنندگان در همه‌پرسی** به حکومت جمهوری اسلامی رأی مثبت یا آری داده‌اند و بر این اساس، ۱۲ فروردین ماه، روز "جمهوری اسلامی" نام گرفت.

• **نکته:** در اصل اول قانون اساسی اعلام گردیده که ۹۸/۲ درصد کلیه کسانی که حق رأی داشتند، به حکومت جمهوری اسلامی رأی مثبت داده‌اند. که این عبارت بیانگر این است که کلیه کسانی که حق رأی

^۱. مهرپور. حسین. مختصر حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران. تهران. دادگستر. دوم. ۱۳۸۹. صص ۲۶ - ۲۷

داشته‌اند، در همه‌پرسی شرکت کرده‌اند، در حالی که این گونه نبوده است. لذا باید این عبارت (کلیه کسانی که حق رأی داشته‌اند) مندرج در اصل یک، را مبتنی بر مسامحه فرض نمود و منظور، کسانی است که در همه‌پرسی شرکت کرده‌اند.

۱-۲-۲. روند تدوین قانون اساسی ۵۸

۱-۲-۱. تهیه پیش‌نویس

✓ پیش‌نویس قانون اساسی توسط جمعی از حقوقدانان مبرز وقت (مانند دکتر حسن حبیبی، دکتر مرحوم کاتوزیان و...) تهیه و به دولت موقت تقدیم شد. سپس دولت موقت، نظرات خود را اعمال و اصلاحاتی در آن انجام داد و سپس با توجه به نظر امام، به قم فرستاده شد تا علمای حوزه علمیه نیز نظر خود را درباره آن اعلام کنند. پس از تأیید متن پیش‌نویس توسط علمای قم، به شورای انقلاب ارسال شد و در آنجا نیز مورد تأیید قرار گرفت و نهایتاً تأییدیه امام نیز در خصوص متن پیش‌نویس اخذ شد.

۱-۲-۲. تشکیل مجلس (خبرگان) بررسی نهایی قانون اساسی

✓ بعد از تهیه پیش‌نویس قانون اساسی، شورای انقلاب طی لایحه قانونی "انتخابات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی" مصوب ۱۳۵۸/۴/۱۴، نحوه تشکیل مجلس (خبرگان) بررسی نهایی قانون اساسی (مجلس مؤسسان) را معین نمود. لذا مردم ایران برای بار دوم بعد از انقلاب ۵۷، پای صندوق رأی رفته و ۷۳ عضو مجلس خبرگان بررسی نهایی قانون اساسی را انتخاب کردند.^۱

۱-۲-۳. روند تصویب قانون اساسی در مجلس خبرگان قانون اساسی

✓ بعد از مشخص شدن اعضای مجلس مذکور، کار بررسی اصول قانون اساسی از ۲۸ مردادماه ۱۳۵۸ شروع شد و نمایندگان در ۱۳۵۸/۰۵/۳۱، آیین‌نامه داخلی مجلس بررسی قانون اساسی را تصویب نمودند. و سرانجام قانون اساسی طی ۱۲ فصل و ۱۷۵ اصل در جلسه ۵۸/۸/۲۴ به تصویب اکثریت دو سوم مجلس خبرگان بررسی نهایی

^۱. لازم به یادآوری است که تعداد اعضای مجلس خبرگان بررسی نهایی قانون اساسی، اگرچه در قانون ۷۳ عضو تعیین شده بود، لیکن عملاً تعداد اعضای مجلس مذکور ۷۲ نفر بودند. زیرا، اعتبارنامه یکی از نمایندگان استان آذربایجان غربی صادر نشد و به مجلس راه نیافت

قانون اساسی رسید.^۱ و طی روزهای ۱۱ و ۱۲ آذرماه ۵۸، متن مصوب مجلس خبرگان، وفق لایحه قانونی «همه پرسی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» مصوب ۱۳۵۸/۰۸/۲۰ شورای انقلاب، به همه پرسی گذاشته شد و ۹۹/۵ درصد از شرکت کنندگان در همه پرسی به متن مصوب مجلس خبرگان بررسی نهایی قانون اساسی، رأی مثبت یا آری دادند.^۲

۱-۳. ویژگی‌های کلی قانون اساسی سال ۱۳۵۸

برای جلوگیری از اختلاط نکات قانون اساسی ۵۸ با اصلاحات قانون اساسی در سال ۶۸، ویژگی‌های قانون اساسی ۵۸ در زیرنویس جهت مطالعه آزاد ذکر می‌شود.^۳

۱. برابر ماده ۷ آیین‌نامه داخلی «مجلس بررسی نهایی قانون اساسی»، نصاب لازم برای تصویب هر اصل قانون اساسی، رأی اکثریت دوسوم مجموع نمایندگان که برابر حداقل رای مثبت ۴۹ نفر از ۷۲ نماینده می‌باشد.
۲. برابر ماده ۴ لایحه قانونی «همه پرسی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» مصوب ۱۳۵۸/۰۸/۲۰ شورای انقلاب، شرایط شرکت کنندگان در همه پرسی عبارت بود از: تابعیت ایران (اعم از اصلی یا اکتسابی)، حداقل ۱۶ سال سن تمام و عدم محرومیت از حقوق اجتماعی.
۳. طبق اصل پنجاه و هفتم قانون اساسی، نوع حکومت، جمهوری اسلامی است. قوای حاکم در جمهوری اسلامی ایران عبارتند از: قوه مقننه، مجریه و قضاییه که از یکدیگر مستقل‌اند و زیر نظر ولایت امر و امامت امت، اعمال می‌شوند. (اصل ۵۷) سایر ویژگی‌های قانون اساسی مصوب ۵۸ به شرح ذیل است:
  - ✓ نهاد رهبری که اشراف بر قوای سه‌گانه دارد و برخی از اختیارات کلیدی نیز در دست اوست، عبارت است از یک مجتهد جامع‌الشرایط در حد مرجعیت که یا مستقیماً از طرف اکثریت قاطع مردم به این عنوان شناخته شده و یا به وسیله اکثریت خبرگان رهبری معرفی می‌شود. ممکن است رهبری به صورت شورایی اداره شود و سه یا پنج نفر از فقهای واجد شرایط، شورای رهبری را تشکیل دهند. (اصل ۱۰۷ سابق)
  - ✓ قوه مجریه از طریق رئیس جمهور، نخست وزیر و وزرا اعمال می‌شود. (اصل ۶۰ سابق) رئیس جمهور که با رأی مستقیم مردم انتخاب می‌شود، عملاً یک مقام تشریفاتی است و امور اجرایی عمدتاً در اختیار نخست وزیر است که ریاست هیأت وزیران را به عهده دارد و با اتخاذ تدابیر لازم به هماهنگ ساختن تصمیم‌های دولت و اجرای قوانین می‌پردازد. (اصل ۱۳۳ سابق)
  - ✓ طبق قانون اساسی سال ۱۳۵۸ قوه قضاییه به صورت شورایی مدیریت می‌شود و شورای عالی قضایی به عنوان بالاترین مقام قوه قضاییه مرکب از پنج عضو: رئیس دیوان عالی کشور، دادستان کل کشور و سه نفر قاضی مجتهد و عادل به انتخاب قضات کشور مسئولیت‌های مربوط به قوه قضاییه را به عهده دارد. (اصول ۱۵۷ و ۱۵۸ سابق)
  - ✓ در قوه مقننه، مجلس شورای اسلامی عهده‌دار تصویب قانون است و مصوبات آن نباید با اصول و احکام مذهب رسمی کشور و قانون اساسی مغایر باشد. (اصول ۷۱ و ۷۲) شورای نگهبان مرجع تشخیص انطباق یا عدم انطباق مصوبات مجلس با موازین شرع و قانون اساسی است و چنانچه شورای مزبور، مصوبه‌ای را مغایر قانون اساسی یا موازین شرع اعلام نماید، مجلس باید در آن تجدیدنظر و آن را اصلاح کند.
  - ✓ در قانون اساسی سال ۱۳۵۸، نحوه تجدیدنظر و اصلاح قانون اساسی پیش‌بینی نشده بود.

۲- قانون اساسی اصلاحی سال ۱۳۶۸

پس از گذشت ده سال از اجرای قانون اساسی، انجام اصلاحاتی در برخی از اصول آن به نظر ضروری می‌رسید.

۲-۱. نحوه تشکیل شورای بازنگری قانون اساسی^۱

✓ باتوجه به عدم پیش بینی نحوه بازنگری در قانون اساسی، امام با استناد به اختیارات ولایی خود، در فرمان مورخ ۱۳۶۸/۲/۴ خطاب به رئیس جمهور وقت، دستور تشکیل هیأتی مرکب از ۲۵ نفر که ۲۰ نفر از آنان را شخصاً تعیین نمود و پنج نفر را از میان نمایندگان مجلس به انتخاب نمایندگان واگذار کرد؛ صادر نمود. این هیأت، پس از تشکیل، نام «شورای بازنگری قانون اساسی» را بر خود گذاشت.

۲-۲. موضوعات مورد بازنگری در فرمان امام

✓ امام در فرمان مزبور، محدوده مسائل مورد بحث و در واقع موارد تجدیدنظر و اصلاح در قانون اساسی را به شرح زیر بیان کردند: ۱- رهبری. ۲- تمرکز در مدیریت قوه مجریه. ۳- تمرکز در مدیریت قوه قضائیه. ۴- تمرکز در مدیریت صداوسیما به صورتی که قوای سه‌گانه در آن نظارت داشته باشند. ۵- تعداد نمایندگان مجلس شورای اسلامی. ۶- مجمع تشخیص مصلحت برای حل معضلات نظام و مشورت رهبری به صورتی که قدرتی در عرض قوای دیگر نباشد. ۷- راه بازنگری قانون اساسی. ۸- تغییر نام مجلس شورای ملی به مجلس شورای اسلامی/ دو ماه مدت هم برای انجام این کار تعیین کردند.

✓ اصلاحات و تغییرات انجام گرفته توسط شورای بازنگری قانون اساسی سرانجام در بیستم تیرماه ۱۳۶۸ به تصویب نهایی رسید و در روز ۶ مردادماه ۶۸ به همه‌پرسی گذاشته شد و به تأیید ملت رسید.

۲-۳. نگاهی کلی به قانون اساسی اصلاحی سال ۱۳۶۸ و اصلاحات انجام شده

✓ قانون اساسی اصلاحی سال ۱۳۶۸ که عنوان قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به طور مطلق منصرف به آن است و شرح و بحث در مورد قانون اساسی در این نوشتار نیز بر همین مبناست، مشمول بر ۱۴ فصل و ۱۷۷ اصل می‌باشد که دو اصل ۱۷۶ و

^۱. صحیفه امام، ج ۲۱، ص ۲۶۳

۱۷۷ به قانون اساسی الحاق شده و بقیه اصلاحات و تغییرات در لابه لای اصول گنجانده شده است برخی از اصول سابق با اصول دیگری با همان شماره عوض شده و برخی از اصول نیز دچار اصلاح و تغییراتی شده است.

✓ به هر حال، عمده اصلاحاتی که در قانون اساسی در بازنگری سال ۱۳۶۸ به عمل آمده عبارتند از:

- **۱- شورای رهبری حذف شد،** رهبر فقط یک نفر است که از میان افراد واجد شرایط و صفات مقرر در اصل ۱۰۹ توسط مجلس خبرگان رهبری تعیین می‌شود و انتخاب مستقیم رهبر از سوی مردم، مطرح نیست.
  - شرط **مرجعیت** از شرایط رهبری حذف شد.
  - اختیارات رهبری **افزایش** یافت.
  - در اصل ۵۷، "ولایت امر" به "**ولایت مطلقه امر**" مبدل شد.
- **۲- در قوه مجریه، سمت نخست وزیر حذف شد** و ریاست هیأت وزیران و اتخاذ تدابیر اجرایی و مسئولیت اقدامات هیأت وزیران در برابر مجلس به عهده رئیس جمهور گذاشته شد.
  - اختیارات رئیس جمهور به نمو پشمگیری افزایش یافت.
- **۳- در قوه قضائیه، مدیریت شورایی حذف شد** و به جای شورای عالی قضایی، مقرر شد یک نفر به عنوان رئیس قوه قضائیه و عالی‌ترین مقام قوه قضائیه، مسئولیت‌های آن قوه را به عهده بگیرد.
  - اختیارات رئیس قوه قضائیه نیز افزایش یافت من جمله انتخاب رئیس دیوان عالی و دادستان کل کشور (سابقاً توسط رهبری انتخاب می‌شدند).
- **۴- در ارتباط با قوه مقننه، نهادی به نام مجمع تشخیص مصلحت نظام تأسیس شد** که در مواردی به اختلافات و چالش‌های بین شورای نگهبان و مجلس شورای اسلامی مداخله کند و براساس مصلحتی که تشخیص می‌دهد، نظر لازم‌الاتباع خود را اعلام نماید، در عین حال، در حل معضلات نظام و تعیین سیاست‌های کلی نظام به رهبری مشورت بدهد.

- **۵- در مورد تعداد نمایندگان مجلس با اصلاح اصل ۶۴ مقرر شد از سال ۱۳۶۸ پس از هر ده سال با در نظر گرفتن عوامل انسانی، سیاسی، جغرافیایی و نظایر آنها حداکثر بیست نفر نماینده می‌تواند به تعداد نمایندگان مجلس شورای اسلامی اضافه شود که فعلاً تعداد نمایندگان ۲۹۰ نفر می‌باشد.**
  - به مجلس اختیار واگذاری تصویب اساسنامه سازمان‌ها و شرکتهای دولتی به کمیسیون‌های داخلی مجلس یا دولت اعطاء شد. (اصل ۸۵)
- **۶- نام مجلس قانونگذاری که در قانون اساسی سال ۱۳۵۸، "مجلس شورای ملی" بود به "مجلس شورای اسلامی" تغییر یافت.**
  - **نکته:** اختیارات شورای نگهبان نیز **افزایش** یافت.
- **۷- مدیریت سازمان صداوسیما که به صورت مشترک با قوای سه‌گانه بود، به یک نفر به عنوان رئیس سازمان صداوسیما داده شد که نصب و عزل او با مقام رهبری است.**
  - شورای نظارت بر صداوسیما متشکل از شش عضو (از هر قوه ای دو نفر) تشکیل گردید. (اصل ۱۷۵)
- **۸- شورایی به نام شورای عالی امنیت ملی جهت تعیین سیاست‌های دفاعی - امنیتی و هماهنگ کردن فعالیت‌های مربوطه در این زمینه با عضویت رؤسای سه قوه و برخی از وزراء و مسئولین پیش بینی شد. (اصل الحاقی ۱۷۶)**
- **۹- شیوه بازنگری در قانون اساسی مشخص شد. (اصل الحاقی ۱۷۷)**

مبحث سوم: منابع حقوق اساسی ایران

- به طور کلی منابع حقوق اساسی ایران به شرح ذیل بوده که یک به یک در فصول مربوطه بررسی خواهند شد:
- ✓ قانون اساسی
  - ✓ منابع دینی و شرعی (قرآن، سنت و روایات پیامبر و امامان معصوم، فتاوی معتبر)

- ✓ قوانین مصوب مجلس شورای اسلامی
- ✓ مصوبات مجمع تشخیص مصلحت نظام
- ✓ سیاست‌های کلی نظام
- ✓ نظریات شورای نگهبان
- ✓ احکام حکومتی و فرامین رهبری
- ✓ مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی و شورای عالی امنیت ملی
- ✓ آیین‌نامه‌ها و تصویب نامه‌های دولتی و مصوب رئیس قوه قضاییه
- ✓ آراء و احکام قضایی (رویه قضایی)
- ✓ عرف‌های بوجود آمده در حقوق اساسی ایران
- ✓ دکترین حقوقی
- ✓ سایر منابع (مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی و شورای بازنگری قانون اساسی، مقدمه قانون اساسی و غیره)

فصل دوم:
مقدمه قانون اساسی

✓ در خصوص ارزش و جایگاه مقدمه قانون اساسی بین حقوقدانان اختلاف نظر است^۱ لیکن براینده این نظریات این است که مقدمه قانون اساسی، **فاقد ارزش حقوقی است** لیکن زمینه ساز اصول قانون اساسی بوده و می‌توان **برای تفسیر اصول قانون اساسی و کشف مراد مقنن** از آن بهره برد. زیرا همانند اصول قانون اساسی به تصویب و امضاء نمایندگان مجلس بررسی نهایی قانون اساسی رسیده است.

✓ موضوعات مندرج در مقدمه قانون اساسی

- طلیعه نهضت انقلاب اسلامی، خشم ملت و بهایی که ملت پرداخت کرد.
- حکومت اسلامی و شیوه حکومت در اسلام
- ولایت فقیه
- اقتصاد
- زن
- ارتش مکتبی
- قضاء
- قوه مجریه
- وسایل ارتباط جمعی
- نمایندگان مجلس بررسی قانون اساسی

مهمترین نکات مقدمه قانون اساسی^۲

✓ **قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران** مبین نهادهای فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی جامعه ایران بر اساس **اصول و ضوابط اسلامی** است.

✓ **ویژگی بنیادی این انقلاب** نسبت به دیگر نهضت‌های ایران در سده اخیر، **مکتبی و اسلامی بودن** آن است، ملت مسلمان ایران پس از گذر از نهضت ضد استبدادی

---

۱. ۱-هاشمی. سید محمد. حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران. ج. ۱. تهران. میزان. ۱۳۸۸. ص ۶۸؛ ۲- طباطبایی مومنی. منوچهر. حقوق اداری تطبیقی. تهران. سمت. ۱۳۸۵. ص ۱۹؛ ۳- کاتوزیان. ناصر. اصول منطقی حاکم بر تفسیر قانون اساسی. نشریه حقوق اساسی. ش ۳. ۱۳۸۳. ص ۳۰۷-۴- کعبی. عباس و دیگران. نقش مقدمه قانون اساسی در تفسیر اصول و شناخت اهداف و رسالت‌های قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه دانش حقوق عمومی. ش ۱۰. ۱۳۹۳. ص ۱۳.

۲. نکاتی که در ادامه بیان می‌شود، به نقل از مقدمه قانون اساسی است.

مشروطه و نهضت ضد استعماری ملی شدن نفت، به این تجربه گرانبار دست یافت که علت اساسی و مشخص عدم موفقیت این نهضت‌ها، مکتبی نبودن مبارزات بوده است. گرچه در نهضت‌های اخیر خط فکری اسلامی و رهبری روحانیت مبارز، سهم اصلی و اساسی را بر عهده داشت، ولی به دلیل دور شدن این مبارزات از مواضع اصیل اسلامی، جنبش‌ها به سرعت به رکورد کشانده شد.

✓ آغاز نهضت اخیر ملت ایران در سال هزار و سیصد و هشتاد و دو هجری قمری برابر با هزار و سیصد و چهل و یک هجری شمسی می‌باشد.

✓ اعتراض در هم کوبنده امام خمینی به توطئه آمریکایی «انقلاب سفید» که گامی در جهت تثبیت پایه‌های حکومت استبداد و تحکیم وابستگی سیاسی، فرهنگی و اقتصادی ایران به امپریالیزم جهانی بود، عامل حرکت یکپارچه ملت گشت و متعاقب آن انقلاب عظیم و خونبار امت اسلامی در فرادماه ۴۲ که در حقیقت نقطه آغاز شکوفایی این قیام شکوهمند و گسترده بود مرکزیت امام را به عنوان رهبری اسلامی تثبیت و مستحکم نمود و علیرغم تبعید ایشان از ایران در پی اعتراض به قانون ننگین کاپیتولاسیون (مصونیت مستشاران آمریکایی) پیوند مستحکم امت با امام همچنان استمرار یافت.

✓ دو موضوع مرکزیت امام را به عنوان رهبری اسلامی تثبیت و مستحکم نمود: ۱- اعتراض در هم کوبنده امام به توطئه آمریکایی «انقلاب سفید» و ۲- انقلاب عظیم و خونبار امت اسلامی در خردادماه ۴۲.

✓ قشر آگاه و مسئول جامعه در سنگر مسجد، موزه‌های علمی و دانشگاه به روشنگری پرداخته و با الهام از مکتب انقلابی و پر بار اسلام تلاش پیگیر و ثمر بخشی را در بالا بردن سطح آگاهی و هوشیاری مبارزاتی و مکتبی ملت مسلمان آغاز کرد.

✓ طرح حکومت اسلامی بر پایه ولایت فقیه از سوی امام خمینی ارائه شد.

✓ انتشار نامه توهین آمیز به ساحت مقدس روحانیت و به ویژه امام خمینی در ۱۷ دی ۱۳۵۶ از طرف رژیم حاکم، این حرکت (انقلاب) را سریع‌تر نمود.